

Костянтин Протасенко,
аспірант кафедри національної безпеки НАДУ

Соціальна напруженість як критерій уведення правового режиму надзвичайного стану

Розкрито процес виникнення і сутність соціальної напруженості. Встановлено залежність між рівнями соціальної напруженості та фазами соціального конфлікту. Розглянуто динаміку соціальної напруженості під час загострення соціально-політичної обстановки. Обґрунтовано можливість уведення правового режиму надзвичайного стану на підставі результатів моніторингу.

Ключові слова: соціальна напруженість, надзвичайна ситуація, моніторинг, надзвичайний стан.

The process of origin and essence of social intensity are exposed. The dependence between the levels of social intensity and phases of social conflict is set. The dynamics of social intensity during sharpening of social political situation is considered. The possibility of introduction of the legal mode of the state of emergency basis on the results of monitoring is grounded.

Key words: social intensity, extraordinary situation, monitoring, state of emergency.

Постановка проблеми. Об'єктивною реальністю сьогодення стає все частіше виникнення надзвичайних ситуацій різноманітного характеру, для попередження яких і ліквідації їх наслідків державою може оголошуватися особливий правовий режим надзвичайного стану.

В Україні або в окремих її місцевостях правовий режим надзвичайного стану може тимчасово вводитися під час виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю та здоров'ю громадян, або під час спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства, за наявності реальної загрози

безпеці громадян або конституційному ладові, усунення яких іншими способами є неможливим [1].

Державний рівень надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру визначений Порядком класифікації їх за рівнями [2], проте критерії уведення правового режиму надзвичайного стану внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру не встановлені.

Багатоплановість соціальних процесів, які відбуваються в Україні, глибина і масштаби соціальних проблем, наслідком яких є деформації та руйнування суспільного життя, соціальної бази політичної стабільності в країні, підвищують вірогідність уведення правового режиму надзвичайного стану через виникнення надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру, що й зумовлює актуальність теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундамент у дослідженні соціальної напруженості заклали західні соціологи, зокрема: Т.Парсонс, Р.Мертон, Н.Смелзер (структурно-функціональний підхід); Р.Дарендорф, Л.Козер, К.Боулдінг, Дж.Рекс (конфліктна парадигма); П.Блау, Дж.Хоманс (теорія обміну); М.Леві, Г.Алмонд, Ф.Рігс, У.Ростоу (теорії модернізації); Д.Белл, А.Тоффлер, А.Турен, А.Етціоні (концепції постіндустріального суспільства).

Серед дослідників України і країн ближнього зарубіжжя заслуговують уваги праці А.Я.Анцупова, І.Е.Бекешкіної, Є.І.Головахи, О.А.Даниленко, П.І.Куконкова, Є.О.Клюєнка, М.Д.Міщенко, В.С.Небоженка, Н.В.Паніної, Е.М.Бабосова, О.В.Чернявської (теоретико-методологічний напрям); А.Г.Здравомислова, М.М.Назарова, М.І.Сазонова, Т.В.Дуткевич (соціально-політична напруженість); Ю.В.Платонова, А.К.Зайцева, А.Я.Клементьева, Є.І.Суїменка (напруженість у соціально-економічній сфері); В.Н.Іванова, А.П.Льхамова, Т.М.Рудницької (міжнаціональна та конфесійна напруженість); Д.П.Зеркіна, Д.М.Кудрявцева, Л.М.Герасіної (соціально-правова напруженість) та ін.

Проблеми державного управління в умовах надзвичайних ситуацій висвітлюються у публікаціях вітчизняних науковців

Н.Р.Нижник, Г.П.Ситника, В.Т.Білоуса, А.Б.Качинського, В.М.Олуйка, А.І.Семенченка, В.О.Чмиги, Н.Г.Клименко та ін.

Віддаючи належне значення дослідженням зарубіжних і вітчизняних учених, варто зазначити, що вплив соціальної напруженості на введення правового режиму надзвичайного стану внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру досліджено недостатньо.

Метою цієї статті є розгляд соціальної напруженості як критерію введення правового режиму надзвичайного стану.

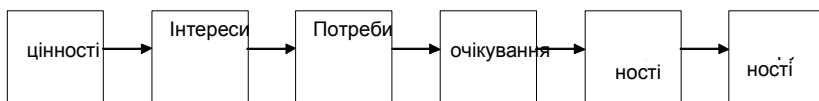
Виклад основного матеріалу. У сучасному світі ефективність забезпечення національної безпеки залежить не стільки від обсягу накопиченого воєнного потенціалу, скільки від своєчасності вирішення соціально-економічних, політичних та інших суперечностей, що зачіпають життєво важливі інтереси і потреби особи, суспільства та держави.

Суперечності як взаємодія протилежних, взаємовиключних сторін і тенденцій, предметів і явищ, які разом із тим перебувають у внутрішній єдності та взаємопроникненні [3, с. 523], нерозривно пов'язано з поняттям "конфлікт", одним з найбільш повних визначень якого є різні види протидій, протиборства осіб і груп з приводу неузгоджених істотно значущих для них цілей, інтересів, цінностей, установок, а також усвідомлена практична діяльність щодо подолання цих суперечностей [4, с. 11]. Не всі суперечності трансформуються у конфлікт, але будь-який конфлікт ґрунтується на суперечностях.

Соціальні конфлікти супроводжують всю історію людства: війни і революції, демонстрації і страйки, мітинги і політична боротьба у парламенті, тероризм і дії антиконституційного спрямування - ось далеко не повний перелік їх форм, серед яких, зокрема, такі, що у Державному класифікаторі [5] визначені як надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру.

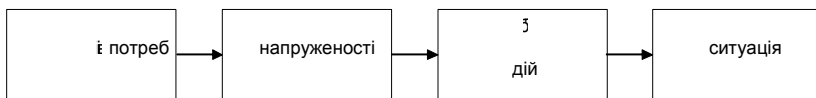
Об'єктивно існуюча протилежність між цілями (інтересами, цінностями, потребами) певного соціального об'єкта і можливостями, що їх існуючі соціальні інститути надають для реалізації цих цілей (інтересів, цінностей, потреб) у суспільній практиці, є змістом соціальної проблеми, яка породжує напруженість.

У процесі формування потенціалу напруженості у соціальній системі соціальні цінності виявляються в інтересах, а ті, у свою чергу, утілюються в потреби. Потреби трансформуються в соціальні очікування окремих індивідів і груп. Ці очікування, нашоухуючись на неможливість задоволення, призводять до виникнення в системі соціальних суперечностей, коли інтереси одних осіб або груп стикаються з інтересами інших. Сукупність такого плану суперечностей, їхня спрямованість і гострота прояву в очікуваннях, позиціях різних індивідів і груп складає потенціал напруженості (рис. 1).

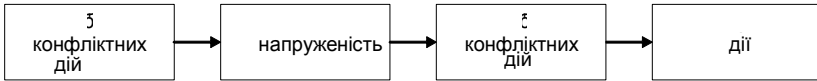
Рис. 1. Виникнення потенціалу напруженості

Проте для виникнення конфліктної ситуації недостатньо потенційної напруженості, необхідне її перетворення на реальну напруженість. Переростання потенціалу напруженості на реальну напруженість означає, що сформувався суб'єкт конфліктних дій, здатний ініціювати конфліктну ситуацію (рис. 2).

Рис. 2. Процес виникнення конфліктної ситуації

Іншим обов'язковим компонентом конфліктних процесів є об'єкт конфліктних дій, тобто реальна проблемна ситуація, що передує формуванню групи, яка усвідомлює свою соціальну пригнобленість, нерівноправність. У процесуальному плані виникнення конфліктних дій зображено на рис. 3 [6, с. 68].

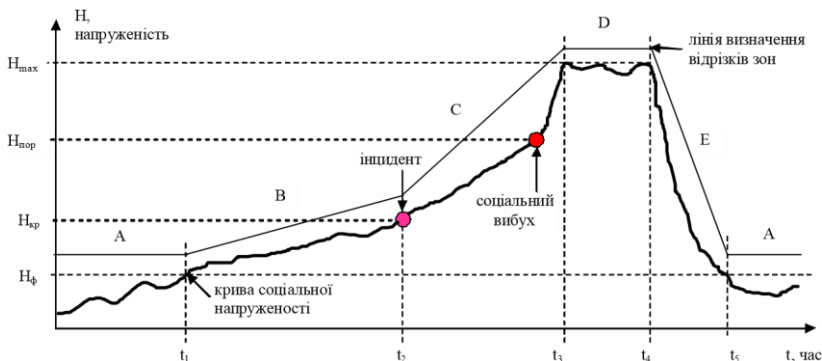

Рис. 3. Виникнення конфліктних дій

Після аналізу соціальної напруженості з точки зору різних підходів (соціологічного, соціально-філософського, соціально-психологічного, індивідуально-психологічного) узагальнення досвіду її вивчення як зарубіжними, так і вітчизняними соціологами соціальна напруженість постає як особливий стан соціальної системи (групи, спільноти, суспільства), в основі якого лежить стійке почуття соціальної незадоволеності, як наслідок виникнення і розвитку соціальних суперечностей, що відбиваються на стані суспільної свідомості та поведінці соціальних суб'єктів [7, с. 9].

Необхідною умовою для успішного просування України шляхом розвитку незалежної, європейської держави з відкритим, цивілізованим і демократичним суспільством є зберігання соціальної стабільності та соціального порядку, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру. При цьому соціальна напруженість розглядається як специфічний, дуже чутливий індикатор кризового стану суспільства, що відбиває рівень, глибину протиріччя інтересів, цінностей, потреб представників різних соціальних груп, прошарків, суспільства в цілому. Проте соціальна напруженість характеризується не лише суперечностями об'єктивного і суб'єктивного характеру, а й зовнішніми обставинами, наприклад, зростає при підвищенні рівня злочинності та корупції, під час виникнення надзвичайних ситуацій, стихійних лих, катастроф тощо.

Аналіз передумов виникнення і розвитку надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру дає змогу встановити залежність між рівнями соціальної напруженості та фазами соціального конфлікту, а також відобразити типовий графік динаміки напруженості під час загострення соціально-політичної обстановки (рис. 4).

Рис. 4. Типовий графік динаміки соціальної напруженості під час загострення соціально-політичної обстановки

На графіку можна визначити такі зони:

A - зона фонові напруженості, де соціальна напруженість має безсистемний характер і перебуває в межах "норми" - до моменту перевищення фонові напруженості (t_1) та після моменту повернення до неї (t_5). Існування рівня фонові напруженості ($H_{\text{ф}}$) обумовлюється неможливістю повністю задовольнити постійно зростаючі людські потреби;

B - зона поступового зростання соціальної напруженості до її критичного рівня ($H_{\text{кр}}$) - від моменту перевищення фонові напруженості (t_1) до моменту інциденту (t_2), тобто критичної точки, з якої починається лавиноподібне зростання соціальної напруженості. У цій зоні відбувається зародження конфлікту. Під інцидентом розуміється привід для загострення соціально-політичної обстановки, після якого конфлікт набуває невідворотного характеру;

C - зона різкого зростання соціальної напруженості, що відповідає розвитку соціального конфлікту. За час від моменту інциденту (t_2) до моменту кризового стану (t_3) напруженість досягає свого найвищого рівня (H_{max}). У зазначеному часовому інтервалі, крім інциденту, перебуває ще одна критична точка - соціальний вибух, який відбувається після досягнення певного порогу. Після перевищення рівня соціальної напруженості ($H_{\text{пор}}$),

напруженість набуває вибухонебезпечного характеру та здатна вибухнути за наявності відповідних соціальних детонаторів;

D - зона піку соціальної напруженості - кульмінація конфлікту. В інтервалі від моменту кризового стану (t_3) до моменту спаду напруженості (t_4) відсутні будь-які суттєві тенденції у бік зростання або зниження соціальної напруженості. Кризовий стан суспільства характеризується порушенням соціальної стабільності, падінням життєвого, морального й загальнокультурного рівня і проявляється в масовому незадоволенні людей своїм становищем. Після досягнення піку конфлікт або розв'язується, або переходить в іншу форму;

E- зона зниження соціальної напруженості - урегулювання конфлікту. Від моменту спаду напруженості (t_4) до моменту повернення до фонові напруженості (t_5) існує стійка тенденція до зменшення рівня напруженості. Нахил кривої графіка залежить від характеру розв'язання конфлікту.

Отже, коливання рівня соціальної напруженості характеризує це явище як процес. Фоновий рівень соціальної напруженості присутній постійно, як і постійно існуючі суперечності (міжособистісні, міжгрупові, міжнаціональні або глобальні). За певних умов зростання рівня соціальної напруженості призводить до виникнення соціальних конфліктів, а ті, у свою чергу, можуть переростати у надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру.

З іншого боку, під час виникнення надзвичайних ситуацій підвищена соціальна напруженість виявляється каталізатором подальшого негативного розвитку подій, викликає ескалацію конфлікту, що реалізується в окремих актах - діях і протидіях конфліктуючих сторін, серед яких: стихійні масові дії, мітинги, демонстрації, страйки та інші форми громадянської непокори. Соціальними детонаторами у такому разі нерідко виступають неправильні або несвоєчасні дії органів державної влади, різноманітні громадсько-політичні організації, що ведуть боротьбу за владу і вплив у суспільстві, екстремістські групи, зокрема націоналістичного спрямування, засоби масової інформації та ін.

Неможливість повного й остаточного усунення соціальної напруженості, доцільність попередження виникнення надзвичайних ситуацій, зокрема соціально-політичного характеру, необхідність якнайшвидшої нормалізації обстановки і відновлення правопорядку під час виникнення таких надзвичайних ситуацій зумовлюють проведення постійного моніторингу рівня соціальної напруженості, причин його зростання та наявності соціальних детонаторів, спроможних викликати ескалацію конфлікту.

Завданням моніторингу рівня соціальної напруженості є визначення показників рівня фонової напруженості ($H_{\text{ф}}$), критичного рівня напруженості ($H_{\text{кр}}$), рівня порогу напруженості ($H_{\text{пор}}$), а також поточного рівня соціальної напруженості, урахувуючи її мінливість не тільки у часі, а й у просторі. Тобто показники рівнів соціальної напруженості відрізняються залежно від регіонів, областей, районів і навіть населених пунктів країни, що зумовлюється дією конкретних місцевих причин і суб'єктивних чинників.

Серед багатьох причин зростання рівня соціальної напруженості розрізняють політичні, пов'язані з різними типами політичної свідомості та рівнями культури громадян, їх оцінками сучасного соціально-політичного стану суспільства і держави; соціально-економічні, зумовлені загальними негативними процесами у соціальній сфері й економіці та внаслідок цього пов'язані зі змінами в структурі зайнятості населення і матеріальному становищі людей; психологічні, які створюють внутрішні передумови та визначають здатність і потребу людини піти на акції, що можуть стати причиною зростання напруженості, тощо.

Аналізуючи гасла, програмні заяви, методи діяльності публічних політиків, представників влади, керівників партій, а також поширення відповідного матеріалу засобами масової інформації, можна здійснювати виявлення та моніторинг діяльності соціальних детонаторів, спроможних викликати ескалацію конфлікту, призвести до загострення обстановки у той чи інший момент часу у різних регіонах держави.

Проведення постійного моніторингу рівня соціальної напруженості, причин його зростання та наявності соціальних детонаторів дасть змогу передбачити трансформацію нестабільної ситуації (зона *B* графіка - рис. 4) у конфліктну, вжити заходів щодо зниження рівня соціальної напруженості для недопущення соціального вибуху. Водночас під час виникнення надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру зазначений моніторинг і прогнозування перевищення рівня порогу напруженості ($H_{\text{пор}}$) сприятимуть своєчасному виявленню реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові держави. За неможливості усунення таких загроз іншими способами, з метою їх усунення, нормалізації обстановки, відновлення правопорядку під час спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства може бути тимчасово введений особливий правовий режим надзвичайного стану.

Висновки. Соціальна напруженість існує об'єктивно, як і соціальні суперечності, на яких вона ґрунтується, але з погіршенням соціальної обстановки зростає рівень соціальної напруженості, що може призвести до виникнення соціальних конфліктів, унаслідок розвитку яких інколи виникають надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру.

Як процес постійного коливання рівня та як явище, що призводить до подальшого негативного розвитку подій, соціальна напруженість є специфічним чутливим індикатором стану суспільства. Її динаміка, наявність відповідних зон і критичних точок дають можливість розглядати соціальну напруженість за певних умов як критерій уведення в Україні або в окремих її місцевостях правового режиму надзвичайного стану. При цьому особливої ваги набуває проведення постійного моніторингу рівня соціальної напруженості, причин його зростання та наявності соціальних детонаторів, спроможних викликати ескалацію конфлікту.

У подальших дослідженнях заслуговують уваги визначення системи показників, що безпосередньо характеризують соціальну напруженість і за якими доцільно проводити моніторинг її рівня, а також прогнозування на підставі проведеного моніторингу змін поточної обстановки та розвитку подій.

Список використаних джерел

1. Закон України про правовий режим надзвичайного стану // Відом. Верховної Ради України. - 2000. - № 23. - Ст. 176.
- Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1550-14>
2. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 берез. 2004 р. // Офіц. вісн. України. - 2004. - № 12. - Т. 1. - С. 129. - Ст. 740. - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=368-2004-%EF>
3. Философский энциклопедический словарь / подгот. А. Л. Грекулова и др. ; редкол. : С. С. Аверинцев и др. - 2-е изд. - М. : Сов. энциклопедия, 1989. - 815 с.
4. *Дуткевич Т. В.* Конфліктологія з основами психології управління : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. - К. : Центр навч. л-ри, 2005. 456 с.
5. Державний класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 0192001. - (Чинний від 1 берез. 2002 р.). - Режим доступу : http://lsrv.leonorm.com.ua/p/NL_DOC/UA/200109/Nakaz_552.htm
6. *Бабосов Е. М.* Конфліктологія : учеб. пособие для студ. вузов / Е. М. Бабосов. - Минск : ТетраСистемс, 2000. - 461 с.
7. *Чернявська О. В.* Механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу) : автореф. дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.07 "Соціологія управління" / Чернявська О. В. - Х., 2001. - 18 с.